

2. Железняк Кондратий Иванович, Мелитополь. Давний партийный работник, подвергался преследованию старых властей, сын крестьянина, учитель г. Мелитополя.
3. Жолудь Алексей Гордеевич, с. Петропавловка, бердянского уезда. Председатель волостного совета крестьянских депутатов, член исполнительного комитета бердянского совета крестьянских депутатов, давний социалист-революционер, был в ссылке в вологодской губернии, крестьянин бердянского совета.
4. Булгаков Степан Макарович, с. Павловка, мелитопольского уезда. Крестьянин.
5. Гавриленко Ефим Спиридонович, с. Поповка, бердянского уезда. Член президиума исполнительного комитета бердянского совета крестьянских депутатов, за участие в социалистических организациях подвергался заключению в тюрьму, печатал статьи по вопросам кооперации и земельному, сын крестьянина села Поповки, бердянского уезда.
6. Волик Василий Семенович, с. Васильевка, мелитопольского уезда. Давний партийный работник, учитель, сын крестьянина.
7. Щирый Петр Яковлевич, с. Андреевка, бердянского уезда. Председатель андреевского совета крестьянских депутатов и волостного земства, сын крестьянина, ветеринарный врач.
8. Близнюк Петр Степанович, Симферополь. Сын крестьянина, служащий симферопольского земства, бывший комиссар уездной милиции.
9. Крайнский Александр Эдуардович, Мелитополь. Украинский социалист-революционер.

Южные ведомости. – 1917. – 22 октября; 29 октября.

Taras Vintskovs'kiy

Documents on elections to Russian Constituent Assembly in the South of Ukraine from Ukrainian organizations

There are some suggested documents, which first were published in 1917, but during next decades were unknown for many investigators. They concern the little studied problem in history of Ukraine – the elections to Constituent Assembly. Analysis of them gives us the possibility to follow for participation of Ukrainian structures in elective process in the south regions.

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

УДК 281.9 (477.7)

Людмила Новикова

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК ПРО УКРАЇНСЬКУ ІСТОРІЮ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

[РЕЦ.: SERCZYK V.A. NA PŁONACEJ UKRAINIE. DZIEJE KOZACZYŹNY, 1648–1651. – WARSAWA, 1998. – 379 p.]

Подіям у Центральній та Східній Європі другої половини XVII ст., початок яких традиційно пов'язується з ім'ям Богдана Хмельницького,

приділяється особлива увага у кількох національних історіях, зокрема, в українській, польській, єврейській, російській, де ці події з певних причин знаходять неоднозначну оцінку, розкриваються під різним кутом зору. Спробу запропонувати свій погляд на проблему зробив відомий польський історик професор Владислав Анжей Серчик (далі – В.С.), для якого вона нероздільно пов'язана з історією козацтва. Його монографія “На палаючій Україні: історія козацтва, 1648-1651”, над якою історик працював кілька років, стала логічним продовженням попередніх досліджень (у 1986 р. побачила світ монографія В.А.Серчика “*Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 r.*”). Поряд з цим на вибір проблематики великий вплив зробив і відомий твір Генріка Сенкевича “Вогнем та мечем” (завдяки своїм науковим розробкам В.С. став історичним консультантом однойменного фільму Єжи Гофмана).

У вступі до роботи автор знайомить зі своїми головними підходами до висвітлення подій в Україні середини 17 ст. Він стверджує, що польську та українську історії (очевидно маючи на увазі вказаний період) не можна розділяти, завдяки тривалому історичному співіснуванню двох народів в одній державі. Тоді був історичний шанс як для поляків, так і для українців створити Річ Посполиту Трьох Народів, який перетворився на утопію. При цьому у своїй роботі В.С. все ж таки не завжди дотримується заявленого підходу, часто йде слідом за польськими джерелами XVII ст., а можливо, і за Г.Сенкевичем як у використанні термінів для означення учасників національно-визвольної революції (бунтівники, неприятели (с. 68, 106, 213, 314), а при описі військових дій займає виразну пропольську позицію (с. 65, 69) – звертає спеціальну увагу на перемоги польського війська, наприклад, у розділі 8 – під Лоевим, вказує на те, що під Збаражем знаходилась вся могутність козацького та татарського війська проти горстки польських лицарів (с. 232), тощо.

Необхідно відмітити, що автор багато уваги приділяє свідченням джерел різного походження, використовує розлогі цитати у тексті, не відмовляється і від фольклорних джерел (с. 142). Можна побачити певну спадкоємність між В.С. та Г.Сенкевичем, хоча і не завжди, в оцінці окремих джерел (наприклад, достатньо критично оцінюються обома авторами (іноді В.С. згодний при цьому з думкою М.С.Грушевського) дані С. Величка, часто активно використовуються матеріали Маскевича) (с. 32, 46, 98; Сенкевич Г. Собр. Соч. Т.2.-1983.- С.124).

Наскрізною проблематикою монографії є робота польських сеймів, починаючи з 1646 р., що значно доповнює картину прийняття політичних рішень в обраний для дослідження період. Достоїнством всієї монографії є також детальний опис воєнних подій, підготовки до чергових кампаній, аналіз ходу битв, увага до персонального складу учасників, особливо з польського боку, аналіз відповідних дискусійних моментів. Дослідник достатньо жорстко критикує діяльність польських воєначальників, що призводила до поразки польських військ (с. 78, 136), критично оцінює результати битви під

Пилявцями та фактичну втечу польського війська (с. 144-145) та⁹ ін. Водночас достатньо часто високо оцінює Б.Хмельницького як військового начальника (с. 91, 139).

Монографія складається з 12 розділів без назв, з короткою анотацією змісту кожного з них. Хронологічно матеріал охоплює час з 1637 р. (є згадки у контексті передісторії певних подій і про більш ранній час – 1625 р.) вересня 1651 р. Розділ 1 охоплює події в основному з часу час повстання 1637 р. і до прибуття Б. Хмельницького на Запоріжжя у січні 1648 р. Подальші кілька розділів, включно з початком сьомого, також присвячені подіям 1648 р. Розділи 7, 8, 9, і 10 присвячені подіям 1649 р., зокрема, Зборівській битві, обставинам укладення, змісту та наслідкам однойменної угоди. Розділ 11 охоплює події 1650 р. і розділ 12 присвячений подіям 1651 р., включно зі, за формулюванням автора, “розгромом козацьких військ” під Берестечком та характеристикою Білоцерківської угоди, укладеної 28 вересня 1651 р. (за н.ст.).

На особливу увагу заслуговують перші три розділи монографії, в яких автор, окрім використання комплексу різних джерел, користується надбанням польської історіографії. У розділі 1 В.С. вперше звертається до проблеми передумов подій 1648-1651 рр., розглядаючи їх поки що в контексті історії козацтва та міжнародних відносин періоду. Традиційно згадуючи про роль “Ординації війська Запорозького”, автор вказує на роль у виробленні її положень великого коронного гетьмана Конецпольського, який запропонував, зокрема, щоб вся старшина формувалася зі шляхти, а на чолі козаків був би королівський комісар. Серед інших традиційно згадуваних причин участі козацтва у подіях національно-визвольної революції В.С. звертає увагу на значення для зростання активності козацтва в 40-х роках зацікавленості Туреччини у нестабільності на кордонах РП, яка дозволяла здійснювати тиск на цю державу в умовах існування польсько-турецького договору, де одним з пунктів було недопущення взаємних нападів козаків та татарів. Багато місця у зв’язку з цим автор приділяє стосункам РП та Туреччини, у тому числі переговорному процесу, офіційній організації анти-татарських походів. В.С. зосереджує увагу на формуванні в РП анти-турецької партії, представниками якої виступають Владислав IV та гетьман Конецпольський (помер у березні 1646 гр.). Як зазначає автор, в результаті здійснення проектів РП змогла б оволодіти Валахією, Мунтенією та Семиграддям. (с. 20). Зупиняючись на характеристиці плану короля, вперше декларованого у вересні 1645 р., він відмічає, що Владислав IV хотів, щоби конфлікт почався як вимушена оборона з причини нападу татар, а далі перетворився би на війну проти Туреччини (с. 21) і вказує на наміри заангажувати козацтво до здійснення політичних планів як РП, так і Венеції і папи римського в контексті анти-турецької та анти-татарської політики (і до 1648 р., і в 1650 р.с. 304). При цьому В.С. зазначає, що кілька десятиліть козаки мріяли про розширення своїх прав, а особливо про визнання їх

автономії на наддніпрянських землях, однак завжди було далеко⁰ до здійснення цих планів. Тепер король обіцяв це сам, без всякого тиску з їх боку, надаючи привілей, за яким польським військам заборонено просуватися за Білу Церкву (с.24-25). Правда, помітна певна недовіра автора до факту існування або легітимності цього привілею.

Розділ 2 починається з аналізу суспільної ситуації на Україні напередодні повстання і завершується укладенням козацько-татарського союзу. Автор більше уваги приділяє соціально-економічним передумовам наступних подій в Речі Посполитій, звертає увагу не тільки на козацтво, однак на ширші кола населення. Відмічаючи, що бунт – це була єдина відома в Україні успішна форма протесту, автор зазначає, що до вибуху бунту найчастіше доходило в південно-східній частині України, хоча у порівнянні з іншими регіонами становище “підданих” здавалося найкращим (с. 35) і пояснює цей факт тим, що переселення відбувалося не за рахунок панських селян, а збіглих, що зазнали утисків або ховалися від закону. Як і в традиційній українській історіографії, автор вказує, що козаки стали, в умовах ополячення та окатоличення світської та духовної верхівки, природними союзниками селянства, зокрема, і тому, що їх становище також було “невільничим” (с. 37) У конфлікті між українським та єврейським населенням автор бачить тільки економічне підґрунтя (у зв’язку з монополією останніх на групу занять) (с. 39). Зупиняючись на біографії Б. Хмельницького, автор акцентує увагу на властивих для польської історіографії моментах, наприклад, на питанні шляхетності (порівняйте: Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький.-1996.-С. 12-16), не згадує про отримання освіти Богданом в православній школі у Києві (як і Я. Качмарчик). У конфлікті Б.Хмельницького з Д.Чаплинським автор схильний визнавати більше не суперечку з приводу жінки, а майнове питання, а також те, що до Б.Хмельницького ставилися як до селянина, вимагаючи, наприклад, заплатити селянський податок поволовщину (с. 42-43). Заслуговує на увагу репліка автора стосовно того, що Д.Чаплинський своїм конфліктом з Б.Хмельницьким як писарем Війська Запорозького загострив конфлікт козацтва з РП, що остаточно призвело до початку повстання (с. 253). Хоча автор вказує на роль особистої образи Б.Хмельницького у боротьбі проти РП, він справедливо висловлює і іншу думку – непересічність гетьмана заставляла його здійснювати кроки, що далеко виходили за межі помсти особистим противникам (с. 307). Стосовно такого факту біографії Б.Хмельницького як підготовка чорноморського походу В.С. відмічає, що ці дії не були самовільними, а надихалися королем (с. 44). Однак захоплення Томаківки та човнів стало вже відкритим виступом проти РП, незважаючи на те, що здійснилося в ім’я та з волі короля і навіть “під червоним прапором з білим орлом” (останнє, можливо, було хитрістю Б.Хмельницького) (с. 48-49).

З цього моменту автор багато уваги і в цьому, і в наступних розділах приділяє внутрішній боротьбі в РП партії миру з козаками

(діяльність якої, і зокрема, А.Киселя, частково пов'язує з острахом¹ за маєтки, що знаходились на сході РП (с. 96)) та партії війни (зокрема, Є.Вишневецького). Водночас, очевидно, подібні "партії" В.С. вбачає і з українського боку, де партією, схильною до миру з РП, виступає здебільшого Б.Хмельницький, частково старшина (с.168), а партією війни – повстанські маси, "чернь", "холопи", які готові продовжувати боротьбу за максимальне розширення меж своєї свободи і виступають проти всілякої залежності, окрім тієї, що диктується воєнними потребами. Автор поділяє думку М.С.Грушевського стосовно того, що "чернь" заважала мирному вирішенню конфлікту (с. 65, 214).

Окрему увагу В.С. приділив обставинам укладення козацько-татарського союзу на основі, як він вважає, козацько-татарського воєнного співробітництва. Одною з причин цього союзу він називає бажання татар звільнитися від козацької проблеми і в цілому погоджується з думкою В.Голобуцького щодо більшої вигідності цього союзу для Іслам-Гірея (с. 60). Він звертає увагу на те, що козаки дали васальну присягу ханові і підкреслює її формальний характер, порівнюючи значення з упоминками, які сплачувала ханату РП без обмеження суверенітету (с. 57).

Розділ 3 охоплює події від часу обрання Богдана Хмельницького на гетьмана до виступу проти повсталих Є.Вишневецького. Необхідно зазначити, що в цьому розділі, всупереч його анотації, автор приділяє багато місця внутрішньополітичній ситуації в Кримському ханаті, в тому числі намірам Іслама-Гірея знищити залежність Ханату від Туреччини.

Обрання Б. Хмельницького на гетьмана В.С. пов'язує з цілеспрямованою діяльністю останнього по легалізації свого зверхництва над повсталими (бо були і комісар реєстрових, і кошовий отаман). Вибори гетьмана, за його висновками, відбулися у період з 14 до 28 квітня 1648 р. (с. 62).

Торкаючись зовнішніх зносин Б.Хмельницького, з приводу першого листа Б.Хмельницького до московського царя Олексія Михайловича автор відмічає, що для гетьмана була тоді важлива не особа короля, а необхідні йому державні реформи і бажання бачити польським королем московського царя не означало відділення від РП. (с. 82).

У розділі 4, аналізуючи позицію Б.Хмельницького влітку 1648 р., автор відмічає, що він не бажав тоді розриву з РП і тому перед ним стояло нелегке завдання переконувати повсталі маси у тому, що це правильна політика (с.91). Привертає до себе увагу спроба автора визначити мету участі у подіях 1648 р. окремих груп учасників з українського боку. Так, на його думку, чернь (козаки та "хлопство") думала тільки про найближче майбутнє, не піклуючись про те, що наступить після виснаження джерел багатств та продовольства. В іншому місці відмічає також, що населення України (просто) було далеко від свідомої підтримки православ'я, в чому його точка зору збігається з думками Г.Сенкевича (с. 218; Сенкевич Г., с. 106)

Козацька старшина мала більш далеко спрямовані плани утримати² сильну позицію та самостійність на перехресті інтересів Польщі, Туреччини, Ханату та Росії. В.С. відмічає, що старшина не усвідомлювала те, що це можливо тільки у випадку окремих дій кожної з цих держав, тоді як угоди між ними у будь-якій конфігурації мали нанести удар автономії або самостійності України. Тільки позицію Б.Хмельницького автор називає реалістичною, вона полягала у визнанні користі в подальшому підпорядкуванні РП на умовах повернення правового статусу до 1638 р., заснованого на положеннях Куруківської угоди 1625 р. (с.93). Аналізуючи зовнішню політику Б.Хмельницького у 1648-1651 рр., автор підкреслює, що партнером він залишався тільки для татар, що були непевними союзниками, а для московського царя гетьман був "самовільним зверхником козацтва та плебейським начальником". Очевидно, що і для польської сторони, зокрема, партії війни, ці характеристики були ближчі. Та й ситуацію в Україні влітку 1648 р. автор оцінює достатньо критично, вказуючи на те, що на той час вже змішалися козацька чернь та "хлопи" і в Україні вже не управляло право, навіть саме несправедливе, а тільки самовольство (с. 118). Ця анархія і в 1649 р., на думку автора, ускладнювала починання самого Б.Хмельницького. Окремо автор зупиняється на причинах, що спонукали Б.Хмельницького піти на переговори з новим королем та повернутися до України (с.163), незважаючи на те, що йому вдалося оволодіти значно більшою територією, ніж попередникам.

У наступних розділах все більше уваги В.С. приділяє відносинам козацької сторони з московською державою, яку, з одного боку, називає найкращим можливим союзником Б.Хмельницького і аналізує причини довгий час стриманої позиції цієї країни стосовно укладення російсько-українського союзу (с. 207). З іншого боку, він відмічає, що якщо б Україна була незалежна від РП, то не зверталася б до Московського царя (с. 180). Оцінюючи різні напрямки зовнішньої політики Б.Хмельницького, В.С. підмічає залежність гетьмана від ідеї пошуку союзників – говорить про те, що "гетьман панічно боявся усамітнення", "розпачливо шукав союзників (після повідомлення про встановлення зв'язків з Портою у 1649 р.) (с. 278, 294). Звертаючись до теми Зборівської угоди та її наслідків, В.С. наводить відомості про те, що Б.Хмельницький висловив бажання, щоб польський король дав присягу на дотримання угоди, однак гетьмана в тому відговорив канцлер Оссолінський. Це свідчить про те високе значення, яке він надавав цій угоді, що підтверджується самим автором, який підкреслює, що Б.Хмельницький докладав зусиль до виконання цієї угоди (с. 310).

Розглядаючи обставини молдавського походу Б.Хмельницького 1650 р., В.С. вказує на політичну мету гетьмана, яка визначалася фактом кар'єри першого зятя В.Лупула Я.Радзивілла. Він вказує, що шлюб Тимоша з Розандою давав Б.Хмельницькому надію на заснування династії козацьких правителів України або на входження до найвпливовіших родин у Східній Європі.

Завершує монографію розділ, присвячений перемозі РП у³ боротьбі з козацько-селянським та татарським військом під Берестечком та укладенню Білоцерківської угоди. В.С. докладно зупиняється на причинах перемоги польської сторони, серед яких ґрунтовна військова підготовка до чергової битви. Поряд з цим згадує автор і про наполегливість козаків у збереженні здобутків Зборівської угоди, від чого, зрештою, прийшлося відмовитися, однак і не прийняти перші королівські умови капітуляції. Також В.С. звернув увагу на те, що полякам не вдалося вповні використати свою перемогу, з огляду на бажання посполитого рушення розійтися по домівкам (с. 347). Зміст Білоцерківської угоди поданий за Йоахимом Єрличем (с.348). Вона, як відмітив автор, ніколи не стала реальністю, однак підштовхнула Б.Хмельницького до активних стосунків з Московською державою та Переяславської угоди 1654 р. (с. 348-349). На наш погляд, автор дещо штучно перервав свою розповідь про історичні події, однак він керувався таким хронологічним орієнтиром як перша частина трилогії Г.Сенкевича.

Матеріал книги супроводжує ілюстративний матеріал (між сс. 128-129, 256-257), який дозволяє ознайомитися з зовнішнім виглядом вищих польських урядовців, а також козацьких, польських, татарських військових тощо). Необхідно відмітити, що в обсязі рецензії важко відобразити всі позитивні моменти монографії, яка безперечно є важливим етапом в польській історіографії української національно-визвольної другої половини революції XVII ст. і заслуговує

Lyudmyla Novikova

The point of view of Polish investigator on history of the Ukraine in the middle of XVII c. [Reference: Serczyk V.A. Na plonacej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny, 1648–1651. – Warszawa, 1998. – 379 p.]

УДК 930.272:357.1-058.22“19-20”

Олег Гава

КОЗАЦЬКІ ПОРТРЕТИ У ФОНДАХ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті публікується перелік портретів і зображення окремих з них, що презентували колекцію портретів представників козацтва на виставці в січні 2007 р., і які зберігаються в Одеському державному історико-краєзнавчому музеї.

Козацька доба України характеризується плідною діяльністю видатних, яскравих історичних особистостей – православних магнатів і шляхти, козацьких гетьманів, отаманів, старшини, представників церкви та міщанства, народних ватажків. Всі вони, незважаючи на протиріччя та інколи відкрите протистояння між собою, заклали ідеологічні, культурні, військові та структурні основи української державності і заслуговують на подяку нащадків. Їх реальне життя та діяльність, легенди і міфи складені про них, відбивають історичні